

Idősebb Graffius Gáspár

Idősebb Graffius Gáspár kolozsvári szász református papról azt írja Schaser György János, hogy ő volt itt az első, aki templomi beszédei és az urvacsorának Kálvin értelme szerinti kiosztásával a lutheránus gyülekezettel a kálvinizmust megkedveltette és áttérésüket előkészítette.¹⁾ Valóban nem lehetetlen, hogy annyiban igaza van Schasernek, hogy az unitáriusok közül kivált szászokat a németországi evangélikus akadémiákon tanult ifju papok a lutheránus hitre át akarták vinni, hogy ezzel is minél teljesebbé kovácsolják a szászság egységét. Az is megtörténhetik, hogy Gitschner lelkipásztor még a lutheri hitelveket hirdette, de 1637-ben április 15-én már azt jegyezte fel a harangoztatási pénzeokről elszámoló egyházi: "F(ulsatum) est: Adamo Gitschnero M(ajoribus) 2 V(itibus) fl. 1 den.--"²⁾ Ekkor azután Graffius lépven az ő helyébe, gyülekezetét a maga nézeteivel abba az irányba tudta vezetni, amely a polgárság feldarabolódását megakadályozta. Kiváló meglátásának eredményeként jelentkezik a század végén az az ellenálló erő, amely a Habsburgok elnyomó politikájával szemben Kolozsvár törzsökös polgárságának szellemi egységét megteremtette. S ha érdemét ebből és nem annyira a nemzetiségi, vagy a vallási szempontból kíséreljük meg elemezni, a XVII. századbeli Kolozsvár egyik legderekabb férfiát kell benne felfedeznünk. Igaz, hogy voltak az ő szellemében munkálkodó egyházi, de még inkább polgári segítőtársai is, mint Szenczi Molnár János, Crispinus János, valamint a Filstichek és Stenczelek. Szerencse az is, hogy Petelei Husz István nevű kántora, aki 1684 táján helybeli pappá lépett elő, min-

1) Schaser, Joh.Georg: Das Wiederaufleben der evang. luther.Kirche zu Klausenburg. Archiv. 4.Bd. - 1845. - 65.

2) Az unitárius egyháziak számadáskönyve az ekklézsia levéltárában.

denben jeles elődje nyomdokait igyekezett követni. Sorukat 1697-től 1710-ig a kassai eredetű Divinyi Pál zárta be. Igaz, hogy a legutolsó szász református papnak, Victor Józsefnek, 1714-től 1716-ig már nem volt szüksége az elindított utra való felvigyázásra, mivel ekkorra már a vallási, sőt még a nemzetiségi árnyalati különbségek is egészen felszivódtak s ezért Kolozsvár polgársága mégis csak könnyebben tudott ellenállani a Habsburgok eleddig itt idegen barokk szellemének.

Graffius Gáspárról tudjuk, hogy segesvári származású volt s az otthoni iskolák elvégzése után, törekvő társaival együtt, ő is a németországi evangélikus főiskolákra ment továbbtanulás céljából. Így látjuk, hogy 1622 januárius havában "Casparus Graffius Schöspurgensis Transylvanus" az Odera melletti Frankfurtum egyetemére iratkozott be 12 garas tandíj lefizetése mellett.³⁾ De még ugyanabban az esztendőben Danczkába vándorolt tovább, ahol e tájban nem egy erdélyi szász ifjuval találkozunk. Adat van reája, hogy "Johannes Hossmannus Transylvanus" nevű itteni teológus 1622. április 20-án tartott vitatkozását Graffius Gáspár segesvári és Zutschius (Szűcs?) András brassai ifju verssel üdvözölte.⁴⁾

Ha azután kutatunk, hogy Graffius ugyan hol is ismerkedhetett meg a kálvini hitelvekkel, bátran állítjuk, hogy ez Danczkában történt, ahol a reformátusoknak is erős gyülekezete vala. Majd hazatérése után megint csak olyan városba került, ahol a református egyház nagytudású s kiváló szónokkal: Dési István, egykori kolozsvári, gyulafehérvári, majd szászvárosi pappal méltán dicsekedhetett.

A szászvárosi szász evangélikus gimnázium tanárai között a XVII. század elején Graffius Jánost, 1623-ban Graffius Pált és 1625-ben Graffius Gasparust találjuk,⁵⁾ aki külső országokból történt hazatérése után hihetőleg 2-3 évig töltött be akadémikus mesteri tiszteletet.

Rektoroskodása után a lutheránus püspök ugyan hová rendelte, és szentelte fel? Egyelőre nem tudjuk megállapítani, kétségtelen azonban, hogy Szászvárosról nem egyenesen került Kolozsvárra; ezt

3) Prot.Szle. 1889: 183. - Archiv. N.F. XXII. 407.

4) RMK. III. 1348.

5) Benkő József: Transsilvania. Vindobona, 1778. II. 315.

bizonyítja, hogy őt nem a református püspök avatta pappá. Ugyanis Petelei Husz István emlékeztető jegyzékében, amely "az Reformata Kolosvari Szász Eccl(ána)k Orthodoxus Papjai(t), kik egynehány Esztendőknélk el folyásig alatt voltak és az Reformatus Magyar Püspöktől ordináltattak, kiket en tudok", idősebb Graffius nevét nem említi.⁶⁾ Ellenben e városban már 1631-ben találunk egy német nyelven írt, számunkra nagyon becses végrendeletet, amelyben a vég-ső akaratából rendelkező arról emlékezik meg, hogy temetésén "für die leichpredigt" adjanak Graff Gáspárnak egy forintot.⁷⁾ Mint-hogy pedig az itteni szász református gyülekezet 1628-ban alakult meg,⁸⁾ Graffius tehát mégis csak eléggé korán kerülhetett ide másodpapnak.

Kétségtelen, hogy az egykori viszonyok között eléggé merész elhatározása volt, hogy szakítva a hagyományokkal, abban a városban foglalt állást, ahol az unitáriusok kebeléből kivált szászok - legalább is formailag - a reformátusokhoz csatlakoztak.⁹⁾ Itt azután Szenczi Molnár Alberttel, Csanaki Mátéval, Tiszabecsi Tamással megismerkedve s - mint ifjabb kartárs - talán baráti viszonyba is kerülve, még jobban megerősödött benne az orthodoxa religio szerinti felfogás.

E kiváló férfiakhoz való közét sejteti az a körülmény is, hogy Molnár Albert halála utáni években, amikor valószínűleg az özvegy rendre eladogatta férje könyvtárának egyes köteteit, Graffius is megvásárolt tőle egy 1609-ben Marpurgumban megszerzett könyvpéldányt. E könyvbe írt sajátkezű bejegyzés szerint: "Sed jam me[um] Caspar[us] Graffi[us] aere redemit Claudi[opoli] 1635."¹⁰⁾ Lehetséges, hogy ezen kívül még más kötetek is kerültek az ő könyvtárába.

Ettől az időtől kezdve, egy jó darabig mitsem tudunk róla, mignem azután 1640-ben már mint főpap jelenik meg előttünk. Ugya-

6) A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.

7) Dézsi Lajos: Váradi K. Mihály latin-magyar verse Bethlen Gábor haláláról. Bp. 1899. 3.

8) ETA. IV. 195.

9) Segesvári Bálint krónikája. ETA. IV. 195.

10) A kolozsvári ref. koll. könyvtárából ma az Akadémia kolozsvári kvtárában elhelyezve.

nis Almási Porkoláb András franekerai diák 1640 májusában tartott vitatkozását a többek között a kolozsvári református papoknak, ugymint Tiszabecsi P. Tamásnak, Tornai Gáspárnak, Graffius Gáspárnak és Tasnádi Miklósnak ajánlotta. De tudunk még egy másik ajánlásról is, mégpedig Csaholczi Pap János utrechti teológus 1643 március 4-től május 27-ig négy részre tagolt dípsutációját Tiszabecsi P. Tamás, Graffius Gáspár, Jenei István itteni lelkipásztorokhoz és Almási Porkoláb András kolozsvári schola-rectorhoz intézte.¹¹⁾

Azután a városi adószedők hiányosan megmaradt számadáskönyveiben az 1641. évtől kezdődőleg az 1654. évig, mint óvári fertálybeli, adótól mentesülő lakost nevezik meg. Lakása ekkor Thalyai István házában volt.¹²⁾ Majd az egyházközség 1664-ben készített vagyoneleltárkönyvében jegyezte fel az összeírást végző nyolc kurátor, hogy "ugyan az Ovárbán vagyon egy kőház az kő falhoz ragasztva, melyben Graffius Gaspár Szász Praedikátorunk lakot."¹³⁾

Ezt az adatot egészíti ki az 1655-56. esztendei kvártások számadáskönyve; eszerint "Graffius Uram szalasa ... (Porcsalmi) Lector Ura[m] felől" javításra szorul.¹⁴⁾ Így azután megállapíthatjuk, hogy ekkor már a szászok templomától mintegy jó száz lépésnyire, a régi scholaház tőszomszédságában, az egykori magyar főpaplakban volt a szállása.

Graffius tényleges munkálkodásáról - azon a nagyjelentőségű ténykedésen kívül, hogy gyülekezetét tántoríthatatlanul Kálvin híveihez kapcsolta - csupán csak arról van emlékezet, hogy Lampe szerint - az 1646 június 10-én Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinaton "Gaspar Graffius, Eccles. Saxonicae Reform. apud Claudio-politanos Pastor" is részt vett.¹⁵⁾ Igaz, hogy e puszta adat ennél semmi többet nem árul el. Nem tudjuk meg belőle, hogy vajjon a

11) RMK. III. 1556, 1611.

12) 1641, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54. évi dika-könyvek. Klt.

13) 1664. évi vagyoneleltárkönyv. 29/B. lev.

14) Istvády Bálint és Keczey Gergely ref. kvártások számadáskönyve az 1655/56. gazdasági évről. 33/B. lev. Az ekkla. lev. tárában.

15) Lampe, Fr. A.: Historia Ecclesiae Reformatae. Lugduni. Bata-vorum. 1737. 419.

presbiteriánus, avagy az episcopalis nézetet vallókkal rokonszenvezett-e? Sőt az sem tartható döntő érvekként, hogy Almási, meg Csaholczi puritánus felfogásu ifjak neki is ajánlották vitatkozásait, mert hiszen ezzel az alkalommal benne csak annak az egyházközségnek a papját tisztelték meg, amelyhez őket szorosabb szálak fűzték. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy őt, mint az idősebb nemzedék tagját, még nem érintette meg a haladás szelleme, gátlója azonban mégsem lehetett Gidófalvi, Csaholczi, Igaz és Apáczai eszmehirdetésének, minthogy erről különösen Gidófalvinak Medgyesi Pálhoz intézett leveléből értesülhetnénk.

Hivei kereskedőkből, iparosokból s hóstátbeli majorosgazdákból állottak, akiket aligha érdekelt a puritánizmusnak az elnyomottabb sorsban élő lelkek felszabadítására irányuló törekvése. Ezért törődhetett csak a maga, különben amugyis nagy jelentőségű feladatával, ellenben óvakodott minden más eszmekörbe beleártania magát.

Kolozsvár város sáfárainak számadáskönyveiben eléggé kevés reá vonatkozó adatra bukkanunk, ebből azután azt következtethetjük, hogy ő maga bár rendithetetlen akaratú, de mégsem volt harcos egyéniség, ezért utazgatása is inkább csak hivatalos ügyben történhetett. Ez történt a szatmárnémeti zsinaton kívül egy 1648 június 3-i feljegyzés szerint is: "B(iró) V(ram) F(arancsára) vitte Gaspar Pap Vramat az Gyűlésre Enyedre Fejer Marton 6 lovain, fiz(ettem) f.3 den. 75. Az után két hét múlva B. V. P. hozta vissza előklmet Debreceni Kováts Istvan 5 loval Enyedről. f: f. 3. den. 12. 1/2."¹⁶⁾ Majd 1649 január 7-én, bizonyosan az öregbik fejedelem temetésére indulván, "Gaszpar pap Vr[am] Feieruar fele Aluinczigh menuen, Attuk előklme Ala Feier Marton negi louat T. f.4 den."¹⁷⁾

Vele kapcsolatosan nem nevezhetjük szóvirágnak, ha azt mondjuk, hogy kolozsvári eredményes működése közel három évtizedig tartott. Ez alatt az idő alatt szives baráti viszonyban élhetett a magyar polgársággal is; ennek bizonyosságát találjuk abban a könyvbejegyzésben is, amely azt bizonyítja, hogy "Dat Graphius Generoso Do Varadi Nicolao Ao Dei - Hominis 1638. 7 Iduum Janua-

16) Sáfár. 1648. 307.

17) I.h. 1649. 421.

rjar[um]."¹⁸⁾ Ez a könyv Rotterdami Erasmusnak 1535-ben Bazelben megjelent "Apothegma" című műve, amelyet a művelt és nagytekintélyű Váradi Miklós kalmárnak adott ajándékba.

A farkas utcai templom harangoztató gazdája szerint Graffius 1658-ban hunyt el,¹⁹⁾ a szabó céhnek az idegen halottak eltemetéséről vezetett számadása pedig arról számol be, hogy "Gaspar Pap V-(ram) Temetes(e)" 1658 január 13-án történt, amelyért 2 forint 50 denárius fizetést könyveltek el.²⁰⁾

A halálozásával megüresedett lelkipásztori állást a hívek két esztendő múlva töltötték be. Ide fiát:ifjabb Graffius Gáspárt választották meg. Ő is külsőországokbeli evangélikus egyetemeken gyarapította tudását. Ezt tanúsítja, hogy a Jenában tanuló bártfai Zabler Jakabnak 1660 májusában tartott vitatkozását az erdélyi Graff Gáspár, a rózsashegyi Henricus Jónás és Günther Dávid verssel üdvözölte.²¹⁾

Petelei Husz Istvánnak előbb már hivatkozott feljegyzése szerint: "Iffiu Gaspar Pap. M.Vásárhellyt az Generalisba T. Ngos Kemény János Fejedelem ő Nga idejibe ordinaltatot az Magyar Püspöktől."²²⁾ Bod Péter szerint Kemény János fejedelem kényszerítésére a hűségeskü (homágium) letétele céljából 1661 nyarára Marosvásárhelyre összehívott generalis synoduson Veresmarti Gáspár püspöktől "Negyven Papok Szenteltettek-fel; a' meg-ölettek', meghóltak' 's el-raboltak helyjekbe."²³⁾ Tehát ezek között volt ifjabb Graffius Gáspár is. Őröla különben még csak 1662-ben tesz említést a dika-könyv,²⁴⁾ mert ettől kezdve hiányoznak a biztos adatokat tartalmazható források s ezért nem tudjuk, hogy itt meddig paposkodott.

18) Ma az Akadémia könyvtárában Kolozsvárt, azelőtt a ref.koll. nagykönyvtárában A. 116. könyvtári jelzéssel.

19) Kovács Máté ref. harangoztató gazda számadáskönyve. Az ekkla. lev.tárában.

20) A szabó céh ratioja az idegen halottakról. Az ENM levéltárából ma az Akadémia kolozsvári lev.tárában.

21) RMK. III. 2113.

22) A szász ref. gyülekezet iratcsomójában. A kolozsvári ref. ekkla. lev.tárában.

23) Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. 96-97.

24) Városi dica-könyv. 1662.

Schaser szerint maga mellé Melas Simont kérte a szász püspöktől másodpapnak, akire vonatkozólag azonban csak 1664 október 13-án van biztos adatunk.²⁵⁾

Ifjabb Graffius Gáspárnak itteni nyomaveszését mindjárt is azzal a körülménnyel kísérelhetjük megmagyarázni, hogy bár édesapja mellett a református hitben nevelkedett fel, külső országokbeli egyetemeken szász honfitársainak befolyására maga is a német egység megteremtésének szolgálatába állott. Hihető, hogy az általa behozott új szellem nem nyerte meg a hivek tetszését, mert hiszen Schasertől tudjuk, hogy Melasnak hamarosan meg kellett válnia állásától. Graffiustól pedig megtagadták a hivek a járandóságok kiszolgáltatását, fellebbezését bár a fejedelem elé vitte s Apafi el is rendelte a javak kiszolgáltatását, de a gyülekezet tagjainak szeretetét s hirdetett elveinek elfogadását semmiképpen sem tudván elnyerni, állásáról lemondva, eltávozott a városról.

A Kolozsvárt hiányosan megmaradt adatokból csak annyit tudhatunk meg, hogy az 1669-70. gazdasági évben itt egy Mihály keresztnevű szász lelképásztor paposkodott, aki azután a hasonlóképpen református hitet valló Marci Mihállyal, avagy Kőhalmi Mihállyal volt azonos személy.²⁶⁾

Az 1658. évben a Vetus Castrumban már felsorolják "Relicta Caspar Graffius h(ázát)", akit 1/8 dikával róttak meg. Az 1673 évbéli számadáskönyvek megint csak említik Gáspár Papnét.²⁷⁾ Ez az asszony hihetőleg második felesége volt idősebb Graffius Gáspárnak; ugyanis a városi törvénykezési jegyzőkönyv 1660 április 12-i bejegyzése említést tesz "Gaspar Papne asszonyom(nak) Daniel Graffius ellen(i) peréről",²⁸⁾ már pedig édesanya és fia közötti bírósági eljárásra mégis aligha gondolhatunk.

Graffiusnak e két fián kívül még egy Sára nevű leányáról is tudunk, aki Hocz /Hosz/ Pál kolozsvári polgárnak volt a felesége. Férje a református egyházközség életében tevékeny részt

25) 1664.évi vagyonleltárkönyv.28/B. és 32/A. lev.

26) Ref.kurátorok számadáskönyvei. 1669/70, 4/A, 7/B, 15/A, 21/A, 23/B,lev. és 1678/79. 2/A.lev.- Archiv. IV. 65.

27) 1658/61. évi dika-könyvek.- Budai Mihály kurátor 1672-74. évi számadásai.

28) Városi tszéki jzkv. 1660. 310.

vett. Ugyanis 1656 márciustól kezdődőleg még az 1673 körüli esztendőkből is a szász gyülekezet aedilise (egyházfija) volt.²⁹⁾ Idősebb Graffius Gáspár amilyen megingathatatlan apostola volt a kálvinista hitnek, illetőleg Kolozsvár polgársága egységes szellemének, annyira megdöbbentő, hogy Fojt és Schwartz névvel nevezett dédunokái a Habsburg uralom első évtizedeiben beköltözött szász és németországi evangélikusok tagjai közé sorakoztak; e nemzedékek azonban néhány évtized múltával mégis csak felolvadtak Kolozsvár polgári szellemében.

Meg kell még említenem, hogy 1673-ban Szászföldön találunk egy Graffius Gáspár nevű evangélikus prédikátort, aki nem éppen hízlegően nyilatkozott a reformátusokról.³⁰⁾ Nem lehetetlen, hogy ez a lelkipásztor azonos az egy évtizeddel megelőzőleg szemünk elől eltűnt ifjabb Graffius Gáspárral.

E körülmény magyarázataképpen hivatkozom Makkai Sándornak Meschendorfer szász író könyvével kapcsolatos megállapítására. Eszerint ugyanis e "könyvben megnyilatkozó szász arc legfőbb jellemvonása a hatalmas, szinte erőszakosan és egyoldalúan kifejlesztett történelmi öntudat. Ennek az öntudatnak legmélyebb tápláló gyökérszála a faj félelme a megsemmisüléstől, vagy pozitíve a faj életösztöne, mely kezdetől fogva az önerőt tartja egyetlen erőnek s nem bizik semmi más támasztékban."³¹⁾ Az elmúlt évszázadokban tehát ezért zárkóztak el a szászok minden újabb eszmétől és minden újabb alakulattól, amely egységüket megbontaná. Ilyeténképpen Kolozsvár szász népének előbb az unitárius, azután a református valláshoz történt elhajlását is ezért nem nézhették jó szemmel, holott a közjük olvadó más fajú elemeket szívesen fogadták maguk közé. Ifjabb Graffius Gáspár tehát ezért tért le az apja nyomdokairól.

29) Ref. quártások számadáskönyve a ref. ekklezsia levéltárában.

30) PrKözl. 1892: 235.

31) Makkai Sándor: Harc a szobor ellen. Kolozsvár, 1933. 97.